

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ТІЛА У ПРОЗІ БОГДАНА РУБЧАКА

Залучення досвіду природничих і точних наук до гуманітарних студій відзначається актуальністю, адже розвиток міждисциплінарних досліджень, потреба кристалізації універсальної методології на тлі плюральності й теоретичного еkleктизму – ознака сучасного наукового дискурсу. Зсуви й розлами, пов'язані зі зміною культурних парадигм на початку XXI ст., учені пояснюють формуванням «динамічного образу нової реальності», зафіксованої, як зауважує Г. Кучумова, у новітніх відкриттях, які призвели до зміщень смислових акцентів і вироблення нової ієрархії значущих культурних цінностей. Серед чинників переходу від статичної картини світу, а водночас і свідчення ускладненого стану культури дослідниця називає теорію ідентичності Ж. Лакана, ефект реальності Р. Барта, перевідкриття часу І. Пригожина й Г. Гакена [Кучумова, 2010: 3]. Варто згадати ще концепцію дромократії філософа й архітектурного критика П. Вірлію, погляд на фрагменти й фрактали, обґрунтування понять симулякрів і гіперреальності філософом, соціологом і культурологом Ж. Бодріаром, міждисциплінарні підходи, запропоновані антропологом Г. Бейтсоном, ідеї Ж. Дельоза й Ф. Гваттарі. Спроби осмислити й артикулювати ситуацію формування нових моделей культури в період помежів'я XX – XXI століть апелюють до праць Р. Барта, Ж. Батая, У. Еко, А. Моля, М. Фуко та інших мислителів. І. Козлик слушно наголошує на загальній інтегрованості сучасного наукового пізнання, яка спростовує негативні конотації щодо інтенсивного запозичення теорією літератури окремих категорій і концептуальних положень з інших наук. «Питання тут полягає в тому, – наголошує літературознавець, – як відбувається це запозичення – механічно-ілюстративно чи адаптаційно, іншими словами, з втратою власного предмета дослідження й розчиненні його в предметі іншої науки-донора, чи, навпаки, з відкриттям нових своїх можливостей шляхом концептуальної специфікації запозиченого в межах особливостей предмета власної наукової сфери» [Козлик, 2006: 6]. Отже, йдеться не про кризові явища й ознаки занепаду теоретико-літературного категоріального інструментарію, не про свідчення неспроможності філологів обходитися власними силами, а про інтегрованість наукового дискурсу, у тому числі й антропоцентричного.

Однею зі складних проблем міждисциплінарного характеру, що трансформує попередній культурний досвід минулого, постає в сучасних дослідженнях із гуманітаристики проблема тіла й тілесності. Попри багатомісячне осмислення цього питання, огляд новітньої літератури підтверджує рідновекторність інтерпретації та полісемантичність концептів тілесності, інспіровані ще роботами А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, Е. Гуссерля, К. Леві-Стросса, М. Мерло-Понті, М. Фуко, С. Аверінцева, В. Топорова та інших мислителів. Зокрема, актуалізацією антропологічно-філософських і культурологічних підходів до проблеми тілесності позначені праці В. Подороги,

Л. Карасьова, О. Гомілко, О. Кисельової, А. Водного, І. Биховської та ін. Зокрема, у своїй монографії «Метафізика тілесності: концепт тіла у філософському дискурсі» О. Гомілко здійснила ґрунтовний аналіз образу тіла, простежила його роль і функціонування у світовій культурі, фактично отожднюючи поняття «тілесне», «життєве», «життєдайне», вбачаючи в цьому глибинне онтологічне коріння тілесного досвіду [Гомілко, 2001: 164]. На думку дослідниці, відчуттєвий досвід є настільки сильним та органічним для людини, що його не можна ігнорувати, адже він засвідчує наше буття: «Людська тілесність – це своєрідний мікрокосм, який перебуває в універсальній відповідності до макрокосму людського буття й оточуючого світу» [Гомілко, 2002: 130].

Пропонована розвідка покликана актуалізувати проблеми поцінування прозопису Б. Рубчака, виявивши особливості філософсько-антропологічних проєкцій тілесності в його оповіданнях, адже їх залучення до наукового дискурсу української еміграційної літератури доповнює загальну картину філософсько-психологічних чинників і стильових пошуків в письменстві другої половини ХХ ст. На розмаїтті стилів прози діаспори свого часу наголошував ще Г. Костюк, у потрактуванні якого художня еволюція відбувалася шляхом переходу від традиційної, реалістично-побутової манери, через критичний психологічно-аналітичний реалізм й оновлений на цьому ґрунті активноромантичний вітаїзм «до модерного асюжетного психологізму, сповненого напруги і шукання шляхів, що ведуть до народження українського «нового роману», а можливо, й «антироману» (Юрій Тарнавський, Віра Вовк, Емма Андіївська, Богдан Рубчак – у прозовій частині їх творчості)» [Костюк, 1983: 352]. Серед сучасних дослідників на ці питання звернули увагу О. Астаф'єв, С. Павличко, Н. Зборовська, І. Зимомря, І. Котик, Т. Остапчук, Т. Пастух, Л. Скорина, А. Понасенко, В. Мацько та ін.

Феноменологія тілесності М. Мерло-Понті перебувала в силовому полі наукових інтересів Б. Рубчака-науковця і, певною мірою, вплинула на вибір тематичних домінант і образної атрибутики творчості Б. Рубчака-митця. «Я здобув докторський ступінь з порівняльної літератури в Ратгерському університеті в Нью-Джерсі. Моя дисертація названа рядком із Октавіо Паса «Людина – це метафора», і в ній я досліджую метафору на основі теорії Моріса Мерло-Понті про тілесні жести» [Рубчак, 2003]. Шкода, що дисертація Б. Рубчака з теорії метафори, захищена 1977 р., залишилася на периферії літературознавих студій, у тому числі і з суб'єктивних причин, прокоментованих самим дослідником. «Я вибрав дуже трудну тему, що в ній таки вдалося мені зробити декілька власних відкриттів. Писалась вона тяжко й довго також через особливо важкий час у моєму житті, з повним навантаженням академічних обов'язків, мінімальним заробітком через брак докторського ступеня тощо. А тим часом кипіли і вимирали пляни віршів, статей. Дійшло до того, що я цей текст зненавидів і ніколи більше до нього не повертався» [Пастух, 2008]. Негативні емоційні конотації виклакає в автора і згадка про його прозопис. М. Р. Стех говорить про пошуки

Б. Рубчака в царині епіки як невикористаний шанс митця. Оповідання письменника побачили світ на сторінках часопису «Сучасність»: у 1961 р. надруковані «Качконіс» і «Кімната Кйонг-Су», а 1964 р. – «Вечір з життя Ірини». «Доленосний відгук на ці ранні прозові спроби написав послідовний прихильник Рубчакової поезії Ігор Костецький. Нищівна критика оповідання «Вечір з життя Ірини», що вийшла з-під пера метра, настільки вразила чутливого Рубчака, що той всуціль припинив писати художню прозу. Його творчий інстинкт у цій сфері виявився занадто слабким і, не здолавши першої перешкоди на шляху, перетворився для автора на бентежний знак запитання невикористаної нагоди», – читаємо в М. Р. Стеха [Стех, 2008].

Спробуємо виявити, як творчі пошуки Б. Рубчака в прозі корелюють із його захопленням феноменологією тілесності. Як відомо, тілесний зв'язок жесту і мовлення особливо увиразнено в роботах відомого феноменолога М. Мерло-Понті. Мислитель наголошує на жестовій спрямованості невербальної комунікації через розгляд тілесного в категоріях мови, оскільки «...значення з'являються і передаються в жесті, міміці, за допомогою яких людина як живе тіло відкриває для себе світ, створює смисл світу і висловлює себе та своє ставлення до світу перед іншим» [Мерло-Понті, 1999: 108]. Згідно з висновками філософа про феномен досвіду як процес надання дійсності смислу в оповіданні «Качконіс» помічаємо образну конкретизацію однієї з ідей «Феноменології перцепції» М. Мерло-Понті, де йдеться про роль тіла в процесі пам'яті. Тіло є проекцією на зовнішній світ, як той, у свою чергу, проектує через нього свої органи і гармонії» [Подорога, 1995: 11]. В оповіданні «Качконіс» у свіповідчутті талановитого архітектора Віктора Лавринського свідомість постає серед позачасових явлень буття, що мають місце на помежів'ї логічного акту мислення й певного факту тілесності. *«Забути себе... Бувають люди, які ніколи не задумуються. Ніколи не питають неба, хто вони такі. Все життя живуть поза собою, назовні. Боже, які вони щасливі. А дехто мусить жити нечастими павзами спокою від спазматичних самошукань, моментами ласки під тіннями віття, тими прекрасними хвилинами, коли вже не відчуваєш, як твоїм тілом повзуть липкі хвилини, коли вже не знаєш, що взагалі маєш тіло. Колись такими тінисто-прозорими були цілі роки. Такими зелено-соняшними, з ранку до вечора. Коли в світі було безпечно, хмаринно, безконечно. Коли юнувалося»* [Рубчак, 1964, № 12: 18]. На думку М. Мерло-Понті, тіло повсякчас проектує в дійсний рух якусь інтенцію руху, оскільки воно має здатність природного вираження [Мерло-Понті 1999: 238]. Зокрема, тіло в інтерпретації філософа постає як сприйняття й усвідомлення дійсності [Мерло-Понті 1999: 118]. В оповіданні «Вечір з життя Ірини» письменник подає детальний портрет героїні через її сприйняття власного тіла: *«...обличчя було, немов неживе; дуже знайомі, високі, ніжним пушком покриті вилиці, трішки скісні чорні очі, рівний ніс і м'які, легко підкоплені губи здались їй сьогодні також випадковими речами, і вона придивилася їм, як чомусь новому, що ніколи не було її власністю»* [Рубчак, 1964, № 7: 6]. *«Тепер вона уважно дбала за волосся. І за нігті. Колись вона*

абсолютно не зважала на них, і вони були в неї незугарні, обсмикані. Але тепер довгі години проводила над манікюром. Волосся й нігті залишилися єдиними частинами її тіла, які вона любила, які вважала за свою інтимну власність» [Рубчак, 1964, № 7: 6]. Тіло можна метафорично означити як призму, крізь яку героїня оповідання Б. Рубчак вибудовує власну картину світу. «Дівчина з байдужістю помітила, що живіт у неї також уже послаб і зм'як. Вона глибоко вдихнула повітря і витягнулась. На мить він став плоским і охайним, яким був колись, коли вона з побожним самобичуванням займалася спортом, і на темній, покритій срібним пушком шкірі видавилися кріпкі ребра. Вона видихнула повітря, знову трохи зсутулилася, втягнула свої надмірно широкі, заокруглені плечі, немов ще й досі соромилася важких, але ще юних грудей, які тоді, коли вся вона вібривала напруженням після спортових змагань або мандрівки Альпами, були єдино жіночим, м'яко теплим співом її дзвінкого тіла. Колись вона ненавиділа їх. Але тепер уже ні. Сьогодні дивилася на їхнє заокруглене відображення в присмерковому дзеркалі комоди з такою холодною байдужістю, з якою дивилась би на пляшку з одекольоном, на своє радіо чи на прохожих за вікном» [Рубчак, 1964, № 7]. Семантика фемінної тілесності в цьому тексті корелює з реаліями речового оточення, оскільки так звана «плоть світу» «... є нашаруванням видимого на тіло споглядаюче і відчутного на тіло, що трокається, що засвідчується, зокрема, коли тіло бачить себе, торкається себе в той час, коли воно бачить і торкається речей» [Мерло-Понті, 2003: 101].

«Я можу мати своє тіло, – відзначає В. Подорога, – лише за умови, що воно буде співвіднесене в образах внутрішнього переживання з ідеальним тілом іншого, тілом-каноном» [Подорога, 1995: 38]. Проекцією іншого в оповіданні постає не стільки Мері, дружина містера Гейлі, скільки дзеркальний двійник самої Ірини: «Підійшла до дзеркала. Її обличчя було дуже бліде, а під очима й довкола уст появились глибокі, сині западини. «З перевтоми», – подумала. Це було обличчя когось цілком чужого, і вона довго й уважно дивилася на нього, немов пробуючи пригадати, хто це. Потім доторкнулася дзеркала непевними пальцями. «Це моє обличчя», – прошепотіла» [Рубчак, 1964, № 7]. Відчуваючи над собою владу хижої і загадково-брутальної місіс Гейлі, Ірина опиняється в лїжку містера Гейлі. «Почав роздягати її методично й безсторонньо. Немов декоратор вітрин, що перед вечором роздягає в крамниці манекен. Вона ніяк не допомагала йому, і він важко дихав, втомившись. Подумала, що йому легше було, коли б її руки й ноги відкручувалися від тулуба» [Рубчак, 1964, № 7: 11].

Оповідання «Вечір з життя Ірини» відзначається зосередженням на тілесності як провідному мотиві жіночої історії падіння / вивільнення поза етичним контекстом. «З огидою відчула, як білі, вогкі долоні безпристрасно, вивчено гладять інтимності її тіла. А коли раптово, з звіриною нахабністю ввійшов у неї, їй здалося, що все в ній порвалось, струмінь болю скорчив її мозок, і вона пронизливо зойкнула. Проте з надлюдським зусиллям примусила себе не тікати від нього, а зустріти його твердо і рішуче, як переможець» [Рубчак, 1964, № 7]. В описі

непривабливої зовнішності містера Гейлі не знаходимо рис маскулінності. *«Вона знову жорстоко дивилася на нього, безсердечно дивилася на його мляве тіло з обвислими грудьми, лискучими, товстими стегнами і безволосим, білим животом, який їй нагадував спід мертвої риби. Він, здається, зрозумів, що вона своїм поглядом перетворює його в брата обдертої канапи і чорної, поплямленої комоди, бо в його очах блиснуло пересердя»* [Рубчак, 1964, № 7]. Проте, цей сюжет символізує процес ініціації, відродження після символічної смерті, надію на зародження нового життя. Ірина бачить себе в дзеркалі, осягає себе як через прийняття власного тіла, так і через свідоме дистанціювання від себе. Позаяк той інший, із ким вона зустрічається, є її двійником. *«В дзеркалі над комодою побачила своє обличчя, своє тіло. В кімнаті стало дуже холодно, і вона помітила, що тіло вкрилося гусячою шкірою. Щось у ній немов потягнулося до того чужого тіла, що було в дзеркалі, і ніжним помахом руки привітало його. Це – її тіло. Це живе тіло – її очі живуть, і ніздрі, і пальці, і тьмяні соски, і рожеві кінчики вух. Вона живе, і вона може давати життя – навіть із цієї обшарпаної, мертвої зустрічі. Вперше в житті вона думала так про своє тіло. І вперше в житті зрозуміла, що це тіло стоїть цілком окремо від батьків, від стін цієї кімнати, від Мері, від пляшечки одекольону на її власній комоді, від колишніх шкільних друзів, від статуетки китайця з дурнувато усміхненим обличчям, від чоловіка в білому, що якраз привіз до сусіднього будинку молоко, від Мека, від Гейлі. Окремо від людей, від їх вирубаних у камені шляхів. Зрозуміла, що саме тепер, у цю хвилину вона наповнює себе визволенням»* [Рубчак, 1964, № 7].

У потрактуванні М. Мерло-Понті, тіло – це ані чиста свідомість, ані природна річ, а радше поворотний пункт між власним і чужим. «Архетипіка таких канонів, їхня психічна стійкість і відтворюваність доводять, що ми, знаходячи відчуття власного тіла, зовсім не позбавляємося від негласного і, можливо, забутого договору з Іншим: тіло дається нам в горизонті історичного вибору, вже здійсненого за нас Іншим» [Подорога, 1995: 39]. Персонаж оповідання «Кімната Кйонг-Су» частково є проекцією життєвого досвіду письменника, адже знаємо, що Б. Рубчак упродовж 1958 – 1960 рр. служив у Кореї у складі підрозділу американської армії. На відміну від героїні «Вечора з життя Ірина», Юрій із «Кімнати Кйонг-Су» вербалізує (іноді навіть декларативно) те, що вислизає від погляду і дотику. Тілесний досвід головного героя, який перебуває в межовій ситуації чужинця, накладається на прагнення не лише отримати фізіологічне задоволення, а й бути зрозумілим і почутим: *«Хотілось пестощів. Хотілось тепер тихо покоритись комусь, навіть заплакати, щільно притулитись до якогось доброго і м'якого. І він, що завжди соромився навіть найменшої м'якості у собі, тепер не соромився цього нового почуття, а дозволив йому рости за очима темною, пухкою квіткою»* [Рубчак, 1961: 7]. Для М. Мерло-Понті тілесний досвід має домінантне значення, бо людське тіло приєднує себе до світу, оскільки потреби і бажання людини, виражені в експресивних жестах, виражають екзистенційні потреби. Сам Б. Рубчак зазначає: «Ми всі тоді захоплювались екзистенціалізмом, зокрема Сартром, бо,

либонь, відчували в цій повоєнній філософії спорідненість із нашою власною ситуацією. Я трохи вивчав філософію формально (це був мій «тіло» – не знаю, як це називається у вашій системі), читав ще й Гайдеггера, Ясперса, Габрієля Марселя, і зокрема, Мерло-Понті, що на його філософії тіла базується моя докторська дисертація. Я також формально вивчав структуралізм, а постструктуралістів перечитував уже «для себе», хоч включав їх у свої власні курси з теорії літератури» [Пастух, 2008]. У цьому контексті маємо цікаву проекцію теоретико-методологічного досвіду Б. Рубчака-вченого та художню творчість Б. Рубчака-митця, що відкриває простір для подальших студій.

Література

Гомілко, 2001 – Гомілко О. Метафізика тілесності: концепт тіла у філософському дискурсі / О. Гомілко. – К. : Наук. думка, 2001. – 338 с.

Козлик, 2006 – Козлик І. В. Вступ до історії західноєвропейської літератури доби Середньовіччя та епоха Відродження. («Картина світу. Естетика. Поетика») / І. В. Козлик. – Івано-Франківськ : Гостинець, 2006. – 155 с.

Костюк, 1983 – Костюк Г. У світлі ідей і образів. Вибране. Критичні та історико-літературні роздуми 1930 – 1980 / Григорій Костюк. – Мюнхен, 1983. – 537 с. – (Б-ка прологу і сучасності).

Кучумова, 2010 – Кучумова Г. В. Роман в системі культурних парадигм (на матеріалі німецькоязычного роману 1980 – 2000 гг. : автореф. дисс. на соиск. учен. степени д-ра філол. наук : спец. 10.01.08 «Теорія літератури. Текстологія» / Г. В. Кучумова. – Самара. – 2010. – 47 с.

Мерло-Понті, 1999 – Мерло-Понті М. Феноменологія восприяття / Морис Мерло-Понті ; [пер. с фр. под ред. И. С. Вдовиной, С. Л. Фокина]. – СПб. : Ювента, Наука, 1999. – 608 с.

Мерло-Понті, 2003 – М. Мерло-Понті Видиме і невидиме. З робочими нотатками / пер. Є. Марічева. – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2003. – 268 с.

Пастух, 2008 – Пастух Т. Богдан Рубчак : Янус не роздвоєний – він просто бачить удвічі більше [Електронний ресурс] / Тарас Пастух // ЛітАкцент. – 2008. – 2 вересня – Режим доступу: <http://litakcent.com/2008/09/02/yanus-ne-rozdvoenyu-vin-prosto-bachyt-udvichi-bilshe/>

Подорога, 1995 – Подорога В. Феноменологія тіла. Введення в філософську антропологію. Матеріали лекційних курсів 1992–1994 років. – М. : Ad Marginem, 1995. – 340 с.

Рубчак, 1961 – Рубчак Б. Кімната Кйонг-Су / Богдан Рубчак // Сучасність. – 1961. – № 11. – С. 5–33.

Рубчак, 1964, № 12 – Рубчак Б. Качконіс / Богдан Рубчак // Сучасність. – 1964. – № 12. – С. 8–22.

Рубчак, 1964, № 7 – Рубчак Б. Вечір з життя Ірини / Богдан Рубчак // Сучасність. – 1964. – № 7. – С. 5 – 23.

Рубчак, 2003 – Рубчак Б. Життя цікаве своїм розмаїттям і ролями (розмовляв: Василь Махно) [Електронний ресурс] / Богдан Рубчак // Український журнал. – 2003. – № 9. – Режим доступу: <http://ukrzurnal.eu/pol.archive.html/569/>

Стех, 2008 – Стех М. Р. Невикористаний шанс Богдана Рубчака [Електронний ресурс] / Марко Роберт Стех // Український журнал. – 2008. – № 7. – Режим доступу: http://ukrzurnal.eu/pdf/uz_2008_07.pdf.

Fenomenologiya of body is in prose of Bohdan Rubchak

Summary

The article deals with phenomenology of body is in prose of Bohdan Rubchak. The article is devoted to the interpretation of short stories «The evening from Irina's life» «Duckbill», «Room of Kyong-Su» from the standpoint of methodology M. Merleau-Ponty. This article analyzes the texts by B. Rubchak to further understanding of bodily discourse, embodied in the works of the representatives of the New York group.

Keywords: phenomenology, body, bodily experience, bodily discourse, corporeality.

Феноменология тела в прозе Богдана Рубчака

Резюме

Статья посвящена феноменологии тела в прозе Богдана Рубчака, интерпретации рассказов «Вечер от жизни Ирины», «Утконос», «Комната Кёнг-Су» с позиций методологии М. Мерло-Понти. В статье анализируются тексты Б. Рубчака с целью дальнейшего осмысления телесного дискурса, воплощенного в творчестве представителей Нью-Йоркской группы.

Ключевые слова: феноменология, тело, телесный опыт, телесный дискурс, телесность.